

ІНТЕРПРЕТАЦІЯ ШЕВЧЕНКОВОГО ТЕКСТУ

**Євгенія
ЛЕБІДЬ-ГРЕБЕНЮК**

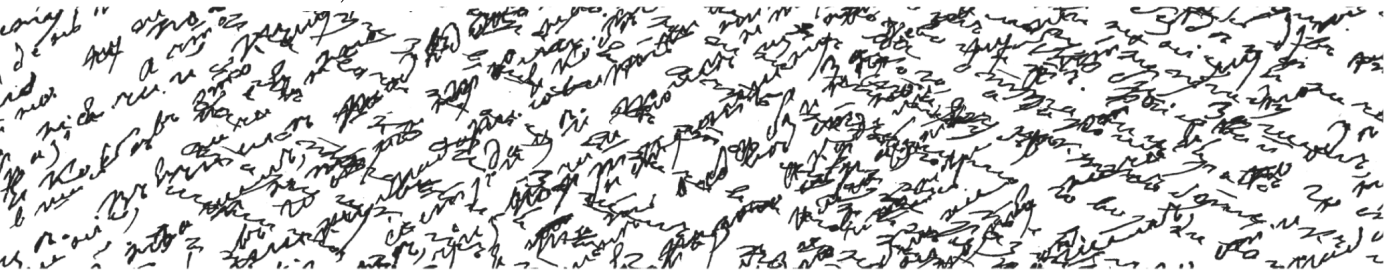
**АКСІОЛОГІЧНА
ПРОБЛЕМАТИКА
ПОЕЗІЇ
ТАРАСА ШЕВЧЕНКА:
АСПЕКТ
«ЛЮДИНА І ВЛАДА»**

Авторка, досліджуючи проблему влади в поетичному доробку Тараса Шевченка, зосереджується не на соціально-політичному її різновиді, а залучає ширший, неканонічний філософський контекст. Зокрема, акцентується увага на питанні людського самовладання, завдяки якому окремі пасіонарії здатні консолідувати народ, вести його за собою.

Ключові слова: влада, воля, пасіонарність, нація, національна ідентичність.

Співвіднесення понять людина і влада, як проблема, у творчості Т. Шевченка досліджувалося багатьма шевченкознавцями. Варто згадати лише праці Є. Кирилюка, Ю. Івакіна, В. Шевчука, О. Забужко тощо. Але в цих студіях проблема часто трактувалася передусім із позицій позаестетичних, зокрема підкреслювалися моменти політичні та ідеологічні. Так із митця поставав, у кращому разі, ідеолог, соціолог або політик. Актуальність нашого дослідження полягає не лише в тому, що проблема людини і влади є однією з найполемічніших проблем сучасності, а й у спробі спростувати твердження, яке панує в шевченкознавстві про негативне сприйняття Шевченком влади (у філософському розумінні цього поняття).

Мета роботи, враховуючи характер попередніх досліджень, визначитися у новому, що відповідає сучасним вимогам, відмінному від попередників розумінні влади не лише як політичного, а й філософсько-

го феномену та зняття в цьому контексті антитези «людина і влада» в поемах Шевченка. Завдання: з'ясувати зміст та обґрунтувати місце проблеми влади у філософсько-етичних працях; розкрити своє сприйняття проблеми «людини і влади», простежити зв'язок поняття «влада» із такими категоріями, як «панування» та «самовладання» в поезії Шевченка, зокрема в таких його поемах: «Іван Підкова», «Тарасова ніч», «Єретик», «Неофіти».

Насамперед, щодо понять: влада – панування, управління, володіння, володарювання; «здатність спрямовувати процеси, події, дії та поведінку людей у бажаному напрямі» [16, 94]. Влада – спосіб організації системи суспільних відносин, побудованих на принципах субординації взаємодіючих суб'єктів. Вона існує на всіх історичних етапах буття суспільства і пронизує усі сфери його життєдіяльності. Характерними атрибутами влади людини над людиною є панування, управління, розпорядження, підпорядкування (підлеглисть), вплив, підкорення, авторитет, престиж та інші ознаки, без яких влада не може існувати. Влада як система відносин між людьми включає двох її безпосередніх учасників: суб'єкт влади (її носій, представник) і об'єкт влади (ті, на кого спрямована діяльність суб'єкта, підвладних). Влада може уособлюватися у формах абсолютного, беззастережного підкорення підвладних носію влади, завдяки безпосередньому використанню примусу або у формі відносного підкорення на основі взаємного узгодження та визнання суб'єктами владних відносин необхідності форми підпорядкування, що засновується на демократичних (свідомо визнаних як розумні) нормах регулювання системи влади, її авторитеті й загальному визнанні.

Влада найчастіше асоціюється з її політичною формою, що з появою держави відіграє провідну роль у житті суспільства, але не вичерпує змісту терміна. Поняття «влади» набагато ширше. Феномен влади існує в усіх сферах суспільного життя й передував державі, політичній формі влади. Отже, у класичних філософських концепціях – це особливі взаємини між людьми, здатність здійснювати свою волю. Наша спроба звернутися до неklasичних філософських версій влади, пов'язаних із зняттям (або усуненням на другий план) опозиції «правитель – підлегли», переглядом розуміння влади, як суто ідеологічного феномену і розглядом її у ширших філософських контекстах дозволяє зауважити, що інтерпретацію влади в термінах волі (суб'єктивної чи колективної) і дихотомії «пан – раб» знаходимо ще в праці Аристотеля «Політика». Аристотель зазначав, що влада належить людям обраним: «одним за природою належить панувати, іншим – коритися, і саме тому, хто наділений від природи владою – призначений бути паном» [1, 22]. Важливо, що античний філософ вважав такий зв'язок цілком органічним, «корисним» для обох учасників: «тому для самозбереження об'єднуються особа, що за своєю природою владарює та особа, котра за своєю природою підвладна» [1, 15]. Італійський філософ Відродження, Н. Макіавеллі, у своїй праці «Державець», відкинувши середньовічні сакральні уявлення про владу, означив її як повноваження, силу, могутність, що від народження закладена у кожному повелителі: «щоб досягнути сутності народу, треба бути державцем, а щоб досягнути природу державців, треба належати народу» [10, 302]. Основним акцентом мислителя в розумінні природи влади є виокремлення із загалу «взірцевих» осіб, які проторюють шлях для інших. Макіавеллі наголо-

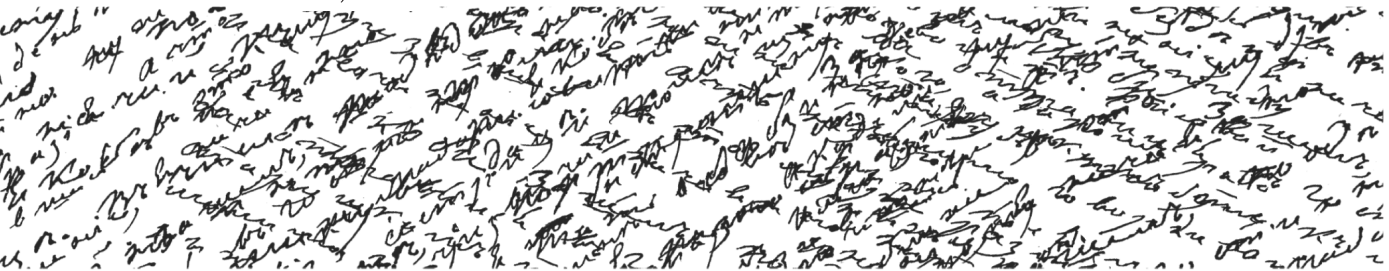
***** Melrenkil Clim *****

шує, що саме взірцеві особистості, наділені чеснотами, мужністю, героїзмом (як зразок автор називає такого провідника як Мойсей), можуть мати владу над своїм народом і вести його за собою – «їм важко завоювати владу, але легко її утримати» [10, 316]. Іспанський філософ Х. Ортега-і-Гасет тлумачив поняття «влада» як нормальне вживання авторитету, «панування», коли «маси», підкоряються «добірним меншинам»: «повелівати – це не просто переконування чи, на-впаки, принука, а дивовижне поєднання одного й другого. Моральне вщеплювання і матеріальна принука глибоко закорінені в кожному акті панування» [12].

У ранніх історичних поемах Шевченка («Іван Підкова», «Тарасова ніч») знаходимо традиційні для українського фольклору, передовсім для історичної пісні й думи, мотиви героїки і трагізму національної історії, ідеалізація минувшини; прославлення козацьких подвигів, лицарства видатних представників нації поєднуються з плачем і тугою за козаччиною, за втраченими Україною славою і волею. Саме з цими категоріями тісно пов'язане поняття влади в зазначених творах.

У поемі «Іван Підкова» Шевченко звертається до образу славного козацького ватажка, зокрема до його походу на Царгород; а у творі «Тарасова ніч» до боротьби козаків під проводом Тараса Трясила із польською шляхтою на чолі з Конецпольським. Однак це не лише колоритні історичні замальовки: поет не стільки намагався дотримуватися фактів, скільки змалювати живий, суцільний образ епохи «панування» та вказати сучасникам на їх пригноблене становище. Автор сам ніби заперечує, що поема історична – вона сучасна. Сугестія історичності, як наголошував С. Смаль-Стоцький, «прямо фальшує провідну думку» поеми, «закриває головний її мотив сучасності» [15, 63]. Шевченко хоче побудувати нову Україну, а в минулому шукає традиції волі й героїзму, щоб знайти надію і приклад. Але сподіване відродження відбувається лише в душі поета, а ніяк не насправді. Х. Ортега-і-Гасет у праці «Безхребетна Іспанія» наголошує: те, що нація «не здобулася здолати селянської вдачі, є прокляттям», а «відсутність „кращих” або принаймні їх рідкісність впливає на всю <...> історію <...>. Відсутність „кращих” породила в масі, в „народі”, столітню сліпоту. Він не розрізняє кращих і гірших» [12]. Так відбувається занепад нації, коли її найкращі часи розквіту лишаються в минулому. Тому в унісон з тезою філософа звучать слова Шевченка: «Було колись – в Україні / Ревіли гармати; // Було колись – запорожці / Вміли панувати. // Панували, добували / І славу, і волю; // Минулося – осталися / Могили на полі» [18, 122]. Подібні мотиви знаходимо й у поемі «Тарасова ніч». Вони сконцентровані в пісні-оповіді кобзаря, носія уявлень про панування: «Була колись Гетьманщина, / Та вже не вернеться!..» [18, 85] або «Було колись, панували, / Та більше не будем!..» [18, 88].

Г. Грабович слушно зауважує: «Гетьманщина (йдеться про сам період козаччини, а не її території) постійно зображується не як держава, політичний чи соціальний лад, владарювання якогось окремого гетьмана, а як форма ідеального існування <...> Не виникає сумніву, що для Шевченка Україна минулого становить екзистенціальну, а не політичну категорію. Відповідно й козаки для нього не історичний, а міфологічний феномен. Вони представлені неісторично й існують тут не лише для того, щоб втілити минуле та його славу, а щоб розкрити глибинні істини українського існування й служити фундаментом для будівництва ідеально-

го майбутнього» [4, 141–142]. Шевченко, безперечно, усвідомлював усі страшні наслідки занепаду Гетьманщини, як «золотого віку» [4, 137] в історії України, та відсутності народних героїв-провідників, оскільки «після знищення козацтва його еліта, старшина здебільшого влилася в російську імперську аристократію, в той же час як рядові козаки – колишні брати – обернулися на кріпаків» [4, 137].

Тому болить поету, що «внук косу несе в росу» [18, 122], проміння на неї шаблю й здобуті нею волю та владу. Митець підкреслює, що нащадки позбулися волі й вміння «панувати», втратили «козацькі лицарські прикмети характеру своїх дідів, стали простими хліборобами, лякаються своєї тіні, <...> все лихо тепер в Україні» [15, 54]. А все-таки «вміння панувати, – як зазначає В. Щурат, – то найпростіший шлях до панування» [21, 213]. Тому думки Шевченка й звернені до минулого, коли «було добре жити», щоб «може серце хоть трошки спочине» [18, 122]. Спочине, бо дасть йому спочинок думка, що в українців хоч давно, а були свобода, влада, державність.

Друга частина поеми «Іван Підкова», хоча й ніби спрямована на зображення минулих подій, проте заявлений поетом ідеал належить до майбутнього. Виражений він реальним історичним образом із давнини, бо саме в минулому Шевченко бачив той ідеал – «не лякаючись нічого, не лякаючись і самої смерті, добувати славу й волю, достати найвищого добра, панувати в ріднім краю» [15, 56]. Поет змальовує козаків, які серед страшної бурі на морі плывуть та співають, хоч: «Кругом хвилі, як ті гори: // Ні землі, ні неба» [18, 123]. Звичайним людям, сучасникам поета, таке не під силу, а козакам – «Того тільки й треба» [18, 123]. Зрозуміло, що образ ідеальний: козаки, з лицарською завзятістю та безумовним послухом отаману, сам отаман, який має єдину думку: «Нехай ворог гине!» [18, 123]. Ця думка, мета пронизує кожного козака, і всі вони, як один, підвладні ватажку й утворюють з ним неподільну єдність. Грабович з цього приводу зазначає: «У своїй „чистій“, тобто „святій“ і найменш амбівалентній формі козацтво становить безіменну, недиференційовану масу. Такий образ виникає в поезії Шевченка постійно і в різноманітних контекстах <...>, коли козацтво зливається в єдину дійову особу в батальних сценах, в загальній одностайності мети і думки» [4, 129–130]. То в чому ж секрет цієї єдності? На думку Х. Ортеги-і-Гассета, суспільство ділиться на людей, що повелівають (володіють владою), і людей, що підлягають владі: «Нація – це організована людська маса, упорядкована меншиною добірних індивідів <...>, трансправова інституція [прийнята національним суспільством – Є. Л.], полягатиме завжди в динамічному впливі меншини на масу» [12]. На думку В. Шевчука, саме в ранніх історичних поемах Шевченка уперше знаходимо «думку про різnorodність панів та людей» [20, 88]. Проте покора може бути прийнятною й тривалою тільки в тому разі, якщо покірливий передає комусь з внутрішнім пієтетом право повелівати. Тож, між козаками та їх отаманом існує повне взаєморозуміння, засноване на довірі, організованості та дисципліні. Покора передбачає, таким чином, податливість. Тому не слід плутати одне з одним. Наказові підкоряються, якщо піддаються взірцеві. Відповідно, слухним є спостереження Ортега-і-Гассета, що «право повелівати – це тільки додаток до взірцевості» [12], тобто видатну людину (Іван Підкова, Тарас Трясило), з огляду на її взірцевість, податлива більшість наділяє певними гро-

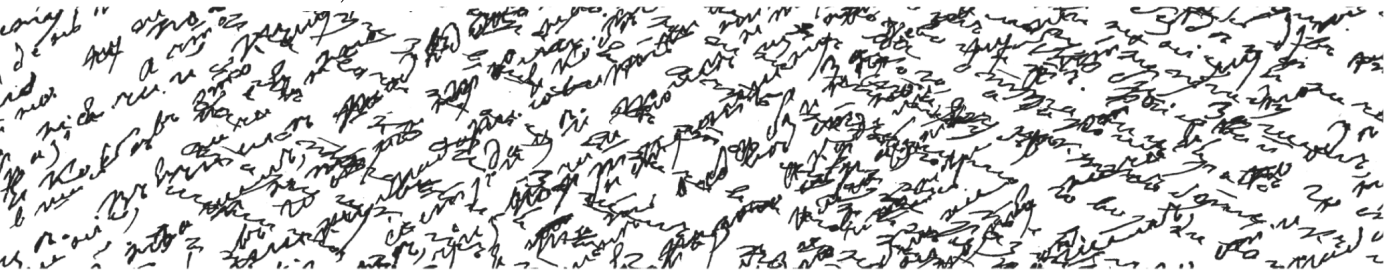
***** Melreniul Clim *****

мадськими повноваженнями. «Панування» – це не чинник захоплення чи узурпації влади, а розважливе користування нею: «у будь-якому класі, в будь-якій групі <...> завжди існує вульгарна маса і видатна меншина. <...> взірцевість небагатьох поєднується в податливості багатьох інших. В результаті взірць набуває поширення, і нижчі вдосконалюються в розумінні кращих» [12]. Таким чином, не примус і не користь об'єднували козаків, а «сила привабливості, якою автоматично користується <...> найдосконаліший індивід» [12]. Тобто, «воля до влади» окремих, обраних осіб (Іван Підкова, Тарас Трясило), яких Шевченко наділяє всіма, за визначенням Щурата, «ідеальними прикметами народного провідника», згуртовує навколо них народ [21, 214]. Із мотивом влади (повернення влади або «пановання») тісно пов'язаний у поемах Шевченка мотив помсти. Він «оприявнюється, – як пише Ю. Барабаш, – опосередковано, через органічну включеність до системи координат універсальних, онтологічних категорій, архетипальних моральних позицій – „правда – кривда”» – як закономірний, «тіньовий» член цієї опозиції [2, 102].

Коли ми говоримо, що в ранніх історичних поемах Шевченка («Іван Підкова», «Тарасова ніч») виявляється сум за козацькою минувиною, не доводиться забувати, що в цей мінорний мотив вривається дужий поклик цілком сучасного вже протесту Шевченка проти слабкодухості, пасивності, «безхребетності» нащадків. Проблема влади в цих творах реалізується через змалювання окремих постатей, носіїв «волі до влади», (Іван Підкова, Тарас Трясило, згадка про Наливайка і Павлюгу), які в силу своєї вищості, «взірцевості» злютовують навколо себе найкращих, найсильніших і спрямовують свої зусилля на здобуття мети («панування»). Сам Шевченко, серед сучасників, був провідною постаттю, лідером і шукав собі подібних, подібних великим народним месникам, адже, як писав Ортега-і-Гассет, якщо «нація не винародовилась, вона звичайно дає, в пропорції до загальної кількості своїх членів, певне число видатних індивідів» [12], людей, в яких моральні й інтелектуальні здібності виявляються з максимальною силою. Потреба в таких індивідах – це потреба в духовній силі, що створює і підтримує існування нації. Тому Шевченко й прагнув «пробудити» свій народ, щоб він не став «хліборобським загалом», а здолав свою селянську вдачу, мета поета – віднайти у сучасному суспільстві аристократію, «еліту», яка б сприяла його духовному вивищенню й удосконаленню.

У своїй пізнішій творчості Шевченка (період «Трьох літ») в поемі «Єретик» поет теж звернеться до теми людини і влади. У попередніх дослідженнях її проблематика зводилася лише до боротьби народу на чолі з Гусом із соціальне ворожим йому католицьким духовенством. Так Ю. Івакін у праці «Із спостережень над сатиною поеми Шевченка «Єретик» підкреслював: «у поемі чітко виявляються дві тематичні лінії: героїко-патетична, пов'язана з образом Івана Гуса, і сатирико-викривальна, зв'язана з образами феодално-католицького світу» [8, 98], і далі – «безперечно, тема Гуса привабила Шевченка ще й тим, що розкривала перед ним широкі можливості для сатиричного викриття папства, яке тоді відіграло майже таку ж реакційну роль в житті Європи, як і самодержавство Миколи I» [8, 99].

Е. Фром у праці «Мати чи бути?» розглядає «владу» або «авторитет» як «досить широкий філософський термін, що має два абсолютно різні значення: влада може бути або «раціональною», або «ірраціональною» [17, 251]. Раціональ-

на влада «заснована на компетентності», вона сприяє духовному вивіщенню людини, що їй «довіряє» [17, 251]. Ірраціональна ґрунтується на силі та спрямована на пригноблення, поневолення підлеглих. Носієм ірраціонального різновиду влади в поемі Шевченка «Єретик» виступає католицьке духовенство й Ватикан, а раціонального – професор Празького університету і проповідник Ян Гус, який, до того ж, став на боці чеського народу в боротьбі з німецькою агресією. Саме Ян Гус є тим, хто, на думку Фромма, «випромінює свій авторитет» [17, 252]; йому немає потреби «застосовувати погрози чи підкуп, мова йде про високорозвинену особистість, котра вже самим своїм існуванням демонструє вищість і показує, якою може бути людина <...>. Таким авторитетом в історії відрізнялись найкращі мислителі (вчителі)» [17, 252]. Завдяки цьому він, виокремившись із натовпу і протиставивши себе владі загарбників, своїм жертвним прикладом згуртовує народ, веде його до національного самоусвідомлення. М. Розумний у праці «Відродження: нації чи еліти?» підкреслює, «націю творить „еліта“, окремі сильні особистості, які прагнуть об'єднати народ в єдине ціле. Поняття „народ“ – це, з одного боку, загал, що протиставляє собі індивідум, а з іншого – цілісність, яку індивідум прагне утворити у спілці з етносом» [13, 96]. У другому випадку, вважає дослідник, поняття «народ» тотожне поняттю «нація».

Отже, маємо справу з темою пророка поневоленого народу, на якого покладено націотворчу функцію. Тому, як будь-який керманіч, Ян Гус у поемі – яскрава особистість, виразна індивідуальність, яка через свою власну незалежність несе свободу і всьому народові. Саме тому в творі немає конкретного опису ворогів Гуса, Єретику не протистоять індивідуалізовані образи його ворогів. Для поета важливі їх зовнішні риси – хижість, зажерливість, жорстокість: «Гадюкою зашипіли, / Звірем заревіли <...> // Онде вони! В ясных ризах. // Їх лютіі очі» [18, 294–295]. Натомість, маємо в поемі яскраво виписаний портрет головного героя, комплексно отримуємо уявлення і про його зовнішність, і про внутрішні якості: «Мов кедр серед поля / Ливанського, у кайданах / Став Гус перед ними! // І окинув нечестивих / Орліми очима» [18, 293]. Варто зазначити, що з усього обширу біографії Гуса Шевченко обрав лише три моменти: проповідь Гуса, суд над ним і спалення. Також відомо, що Гуса допитували тричі, але поет навмисне всі три допити сконденсовує в одному, і ця сцена стає вражаючим свідченням протистояння одинака натовпу, що апіорно утврджує свою монополію на істину, а всіх інших, незгодних з ним, позбавляє голосу. Гус прагне витворити з етнічного загалу націокультурний організм, спроможний до самостійного політичного життя, здатний ганити опір асимілятивному впливові загарбників. Згідно концепції етногенезу Гумільова, «нація формується завдяки енергії розвитку», нерівномірно розподіленій між етносами у просторі й часі, і названа автором «пасіонарністю» [5, 11–12]. Ця «енергія» зникає і виникає в різні історичні періоди, створюючи «пасіонарну напругу» [5, 68]. О. Забужко теж стоїть на тому, що етнос – «це тіло, матерія, „форма“, що, тільки збагатившись духом („культурним, отже набутим змістом»), спроможна „скластись” на для-себе-сущу націю» [6, 72]. А для виконання такої місії «дух мусить відзначатися цілим комплексом характеристик», який Гумільов і називає терміном «пасіонарність» – «ефект, викликаний варіацією <...> енергії», «внутрішнє прагнення», спрямоване на здій-

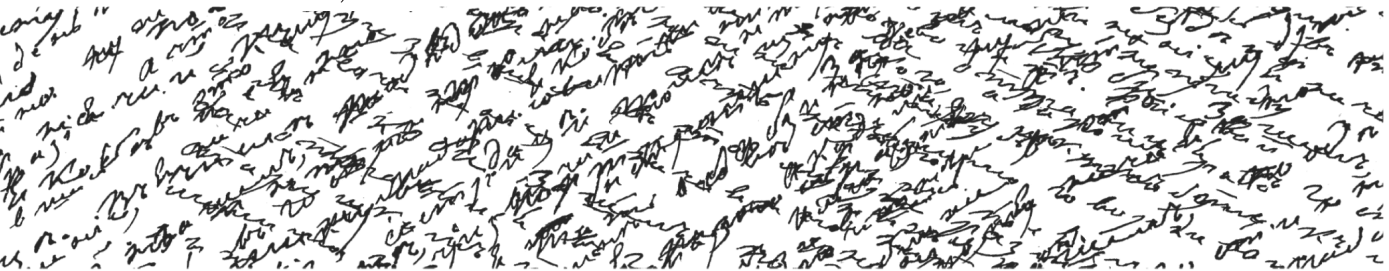
***** Melrennib Clim *****

снення конкретної ідеальної мети [6, 48]. Пасіонарність окремого індивідуума, Гуса, – це його здатність до напруженої діяльності й самопожертви заради високої мети – націєтворчості, «націєконструювання».

Теза Ф. Ващука, що «Шевченкові була чужою концепція героя і натовпу як пасивної маси» [3, 74], викликає сумніви, оскільки поет наголошує, що при виступі Гуса натовп лишається безмовним і бездіяльним. Єретик самотній у своєму виступі, тому його дії викликають у народу страх і здивування: «І плакав Гус, молитву дія, І тяжко плакав. Люд мовчав / І дивувався: що він діє, / На кого руку підійма» [18, 291]. О. Забужко, зазначає, що при зіткненні волі «будителя», цілком свідомої й керованої ідеалом, із позасвідомою волею народу («юрби») – протистояння неминуче; саме у цьому протистоянні «„будительство” суб’єктивно переживається як страждальність» [6, 66], жертвність, в ім’я того, щоб дати своєму народу спільну мету, яка консолідує його. Страждальність і жертву Гуса підкреслено паралеллю між ним та Ісусом Христом; неодноразово в поемі зміщено історичні реалії, пов’язані з цими двома образами: «Задзвонили в усі дзвони, / І повели Гуса / На Голгофу у кайданах [18, 294], або: «Зібралися, мов Іуди, / На суд нечестивий / Против Христа. Свари, гомін, / То реве, то виє» [18, 293]. Цим Шевченко проводить, вважаємо, ту думку, що як справа Христа, що проповідував правду Богу, так і справа Гуса, що вів свій народ до незалежності, буде продовжена у майбутньому. Жертвна ж смерть Гуса стає прикладом для нащадків, які повстануть за ним і продовжать справу свого славного попередника: «Ченці і барони / Розвернулись у будинках / І гадки не мають – / Бенкетують та інколи / Те Deum співають. // Все зробили... Постривайте! // Он над головою / Старий Жижка з Таборова / Махнув булавою» [18, 296]. Так народний провідник стає рівним Богові, оскільки він вічний у своїх ідеях, у своїй справі. Він вибудовує не тільки свою націю, але й новий кращий світ для неї. Саме тому Шевченко вживає в поемі «такі поняття, як істина, правда, добро, справедливість, до яких звертали християни в мріях про царство Боже» [11, 126]: на цих заповідях повинна постати нова самосвідома нація, яка вибудує власну вільну державу.

Розгляд поеми Шевченка «Єретик» дозволяє вважати, що поет, який бачив соціальне й національне пригноблення України, не міг не звернутися до цієї болючої для всього українського народу в цілому і кожного патріота зокрема проблеми національного відродження. Проте цим не вичерпується зміст поеми – це лише її історичний, зовнішній, соціальний аспект. Шевченко не лише автор політичних рядків, конкретно антицарських чи антиклерикальних. Шевченко, безумовно, ототожнював себе з Гусом, тому що, як і він, сприяв пробудженню свідомості свого народу, політичної, національної, духовної. З цього боку характерною є й назва поеми, бо вже в ній Шевченко декларує мету, і свою, і Яна Гуса. Єретик – це той, хто встановлює провідні ідеї для своєї нації, стає її духовним керманічем і реформатором, творить нову сторінку в історії.

Написана через дванадцять років після «Єретика» поема «Неофіти», ще раз засвідчила, що звернення поета до проблеми влади і націєтворення не було випадковим, і Шевченко дійсно вірив, що відродження народу, звільнення від іноземного гніту починається з вивільнення окремих особистостей, «будителів», що поведуть його за собою. Тематично «Неофіти» пов’язані з історією Старо-

давнього Риму; в центрі поеми – трагічний конфлікт між провісниками нового слова «святої правди», неофітами, і деспотичним кесарем. Та зображення давнього минулого не було, зрозуміло, для Шевченка самоціллю. Ю. Івакін з цього приводу зазначав, що в «Неофітах» «Шевченко зобразив в алегоричній формі царську Росію. В поемі лютий деспот Нерон – це цар Микола, а мученики-християни – революціонери, найвірогідніше – декабристи» [8, 246]. Однак і сам дослідник наголошує, що тут наявне «глибоке художнє узагальнення», що «виходить за рамки миколаївського царювання [9, 150]. Розуміння влади в поемі, хоча й, безумовно, має і соціологічний аспект, усе ж тяжіє до понадчасового, універсального вектора. Натовп, що, позбавлений змоги досягнути істину, продукує суспільний і державний устрій, ґрунтований на майновому цензі та брутальній силі – тиранію. Правитель, який стоїть на чолі держави з таким політичним устроєм, є обранцем юрби. Він, користуючись її невіглаством, творить зло, знищуючи під корінь будь-яку спробу інакомисля та намагання подолати жорстоке рабство. Іншими словами, тиран повсякчас протидіє супроти чужого існування, нав'язуючи проекцію себе на цілий світ, накидаючи себе йому. Психологічно це можна пояснити як непогамовну жадобу влади, а дієво, практично – як її соціальну суть: тиран, підвладні, армія. За Грабовичем це, так звана, протилежна ідеальній спільноті, суспільна структура, що у Шевченка завжди «постає царством зла» [4, 108].

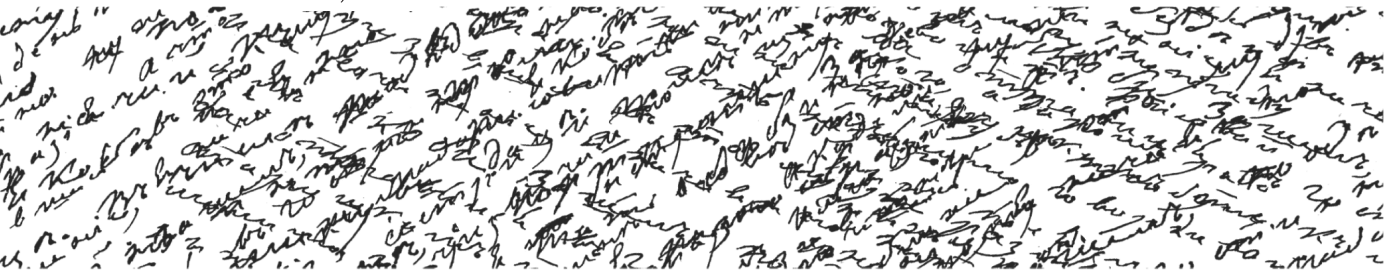
У поемі «Неофіти», тематично пов'язаній з історією стародавнього Риму, в образі Нерона перед нами постає тиран, який є гонителем нового релігійного вчення – християнства і його послідовників. Постає тирана ускладнюється тим, що сам Шевченко зумисне звертає увагу на паралелі між Нероном і Миколою І. О. Забужко пояснює такі паралелі тим, що неконтрольована жадоба влади порушує гармонію світобудови і є смертним гріхом: «„Цар”-самодержець, байдуже, національно „чужий”, як Микола І, чи „свій”, як „Владимир князь”, міфічний (Давид, Саул) чи історичний (Нерон, Петро І, Катерина ІІ), є *ab definitio* <...> культурним антигероєм» [7, 75]. Тиран у Шевченка – обранець натовпу, він постав із цього натовпу, і той, схилиючись перед ним, має тирана за Бога на землі: «Перед Нероном, / Перед Юпітером новим, / Молились вчора сенатори / І всі патриції» [19, 251]. Та не всі. Неофіти, свідомістю своєю ставши осторонь натовпу, намагалися нести в цей натовп слово правди, тому що вони покликані сформулювати його в народ, привести до самоусвідомлення. Незламні у своїй вірі, неофіти відважно ступають на арену, де їх чекає кривава смерть і через неї стверджують свої ідеали. Кара, що їм несуть неохристияни, іманентна до їхніх учинків, адже вони, з точки зору тирана, прагнуть зруйнувати усталений порядок, при цьому їх норми поведінки, ідеї, цінності несуть у собі якість нового суспільного порядку. Саме тому справу повстанців продовжує мати одного з них, яка понесла синове слово далі в люди: «І ти слова Його живії / В живу душу прийняла. // І на торжища і в чертоги / Живого істинного Бога / Ти слово правди понесла [19, 257]. В образі матері Алкіда проблема влади у творі тісно переплітається із темою самовладання, оскільки саме вона після смерті сина настільки опановує себе, що знаходить сили для продовження боротьби з тираном.

Отже, у Шевченка наявне яскраве протиставлення у сприйнятті людини і влади; на чолі влади і її уособленням постає тиран, що фізично знищує особис-

тість, яка є протилежністю натовпу, але не здатний знищити її душу і віру. На чому ґрунтується віра неофітів, або іще: що допомагає філософові у протистоянні юрбі? На істині. Неофіти відмовляються молитися катові, не сповідують загальних ідеалів – і вже цим руйнують систему, підмурок, що тримає бронзового кесаря: «Моліться Богові одному, / Моліться правді на землі, / А більше на землі нікому Не поклоніться [19, 251]. Значить істина, правда, вважає митець, – у поєднанні християнських моральних настанов із загальнолюдськими, у тому новому слові правди, яке від Христа понесли по всьому світу його учні, апостоли: «Благовістив їм слово нове, / Любов, і правду, і добро, / Добро найкраще на світі, / То братолюбіє» [19, 248]. Тобто, правда – в терпимості, у підтримці слабших, у жертвуванні собою заради юрби, яка не зрозуміє і не оцінить цього. О. Забужко зауважила, що Шевченко цікавився не тільки великими пророками (Єремія, Ісайя, Єзекіїль), а також звертав увагу на «малі», «тобто пророцький інтелектуально-релігійний рух як такий» [7, 118]. Головним завданням пророків було сформувати духовно консолідований народ, «задля цієї мети пророки провадили запеклу боротьбу як із „боговідступними” царями та жрецтвом, так і з власне „народом”, котрому належало очиститися від скверни» [7, 119]. Таким чином пророк свідомо протиставляє себе цілому суспільству, його духовною основою, яку він обстоює є брутально порушена людьми Бога правда (справедливість), закладена в основі світобудови. В. Шевчук слушно зазначає з цього приводу, що поема «Неофіти» надзвичайно важлива для думок про «панів і людей» в останньому періоді життя і творчості Шевченка: йдеться про повернення Бога тим, кого вводять у поняття «люди», бо люди складаються не тільки зі «святих мучеників» чи «дітей волі», але і з рабів незрячих, сліпих, котрі моляться на царя, мають його замість Бога [20, 175]. Дослідник декларує певний поділ суспільства на тих, хто несе дух християнсько-гуманного просвічення, та юрбу, що того духу потребує. Шевченко з народу, пасивної та індивідуально слабшої більшості громадянства, виділяє різні активні, організуючі елементи, що можуть більш інтенсивно працювати і творити на благо держави і поступу. Але, щоб бути такими народними керманічами, такі люди мусять мати волю до влади над собою, тобто свободу внутрішню, і, саме завдяки їй, вони здобуваються на свободу зовнішню – волю до влади над обставинами. Тому «воля до влади» – це всього лише вияв більш глибокого процесу «волі до волі» – це такий процес, який тлумачиться набагато пізніше після античної, вже у західно-європейській філософській традиції; процес, який не підвладний людині і який вибирає загибель відмові чи зреченню. Неофіти в поемі Шевченка – це саме та провідна еліта, ті «малі» пророки, які вчинками доводять свою окремість від аморфної народної маси, в той же час, творячи для неї подальший ґрунт для духовного розвитку. На прикладі неофітів Шевченко показує месіанізм певної касты у суспільстві, яка виступає опозицією до інертного загалу і покликана виконувати формотворчу функцію.

Порівнюючи поеми Шевченка «Іван Підкова», «Тарасова ніч», «Єретик» та «Неофіти», приходимо до розуміння того, що маючи відмінну тематику й різні ступені художнього узагальнення, вони все-таки поєднані однією спільністю: незважаючи на досить широкий спектр поставлених у поемах проблем, головною в них є проблема людини і влади. У більш ранніх поемах («Іван Підкова»,

«Тарасова ніч», «Єретик») поет розглядає національне пригноблення. Єдиним способом подолати його поет бачить згуртування народу під впливом мудрого керманіча, який приведе до звільнення від чужоземного поневолення. В пост-засланській поемі «Неофіти» митець вивищується вже до загальнолюдського розуміння проблеми пригноблення людської особистості жорстокою, тиранічною владою. Але в усіх текстах Шевченко бачить лише один вихід – потреба у владі над собою, тобто свободу внутрішню. Саме завдяки їй народні «будителі» здобуваються на свободу зовнішню – владу над обставинами. Навіть страждання, що протиставляється дії, не здатне вивести за межі цього прагнення, об'єднуючись із ним у метафізичній сфері «волі до волі», що нав'язує людині в якості цілі неможливе. Згідно цього, про яке б поневолення не йшлося, рятунок від нього, вважає поет, у самій людині. Внутрішньо «будителі» вільні, оскільки не підпорядковані жорсткій владі тирана, а діють згідно з власними переконаннями, сумлінням, волею. Саме ця внутрішня свобода дає їм силу і снагу без страху і сумніву йти на смерть, а, отже, на звільнення від тиску зовнішніх обставин і нав'язуваної чужої волі, тобто до свободи зовнішньої. На прикладі неофітів Шевченко показує месіанізм певної касты в суспільстві, яка виступає опозицією до інертного загалу й покликана виконувати націєтворчу функцію. Проте виступ їх, як і виступ Гуса, не знаходить у сучасників розуміння, це зумовлює самотність, непристосованість яскравої особистості до загалу.

Докладно розглянувши зазначені твори Шевченка, можемо зробити такі висновки: проблема влади в них набагато складніша, ніж її подавали попередні дослідники, тому її слід розглядати у трьох аспектах: – соціально-політична влада, як суспільний феномен, у текстах Шевченка тісно пов'язана з етичним злом, що у площині протистояння благу як такому підриває продуктивні потенції буття, заважає реалізації його призначення, зокрема руйнує умови й засоби фізичного виживання, духовного розвитку людини; вона спрямована на заневолення, позбавлення свободи і навіть знищення інших людей. Носіями такої влади у творі виступають «ляхи» («Тарасова ніч»), духовенство («Єретик»), імператор Нерон («Неофіти»); – влада як «панування» і самовладання, асоціюється із зовнішньою, а, головне, внутрішньою свободою. У творах Шевченка самовладанням наділені народні провідники (Іван Підкова Тарас Трясило, Іван Гус), які в силу своєї «взірцевості», злютовують навколо себе найкращих, чий зусилля спрямовані на утвердження вільного духовного існування нації. Між особистим та загальнонародним «пануванням» існує тісний взаємозв'язок, який унеможливує їх осібне існування.

В ранніх історичних поемах яскраво виявляється туга поета за «козацькою вольницею»; він звертається до проблеми втрати нащадками славних козаків влади, за яку їх діди-запорожці заплатили кров'ю. В «славній минувшині» Шевченко прагне знайти образи справжніх провідників нації, підтвердження, що українці вміють «панувати» і заслуговують на це. Тому й не випадковим було у подальших поемах («Єретик», «Неофіти») звернення до проблеми національного відродження. Використовуючи ті чи інші історичні події, поет, іноді, ніби випадково, пов'язує їх з українськими реаліями, майже відкрито виступає проти засилля московського царату в Україні. Проте цим не вичерпується зміст поем – це лише їх зовнішній, історичний, соціальний аспект. Шевченко – це не лише

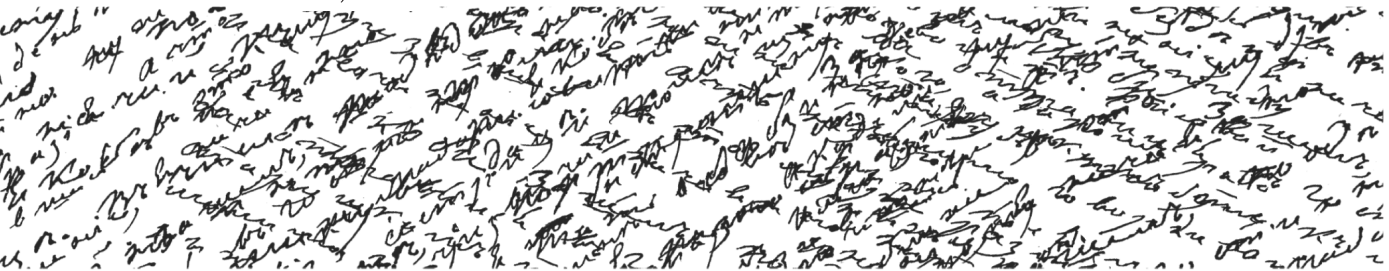

автор політичних рядків, конкретно антицарських чи антиклерикальних. Він сам був «будителем» для свого народу і не міг не розуміти, що будь-який етнос пасивний за своєю суттю, і його перетворенню на націю сприяє наявність у ньому певної групи людей, які, виокремившись із нього, все-таки творять підґрунтя для майбутньої консолідації. Ці окремі особистості внутрішньо вільні, оскільки не підпорядковані жорсткій владі тирана, а діють згідно з власними переконаннями, сумлінням, волею. Саме ця внутрішня свобода дає їм силу і снагу без страху і сумніву йти на смерть, а, отже, на звільнення від тиску зовнішніх обставин і нав'язуваної чужої волі, тобто до свободи зовнішньої. Цим індивідумам притаманна дивовижна віра в значимість духовних цінностей і приписів, які сприймаються як вирішальна реальність буття – основа для формування нації.

Людина і влада, в її соціальному розумінні, у творах поета знаходяться в постійному протистоянні. Але без внутрішньої влади над власним духовним світом, вважає Шевченко, людина і є тією пасивною частиною «сірої» маси, що народжена підкорятися. Тому, незважаючи на періодичність змін в історії домінантної частини суспільства спостерігаємо певну сталість у її завданнях. Неофіт, пророк чи Єретик, козацький ватажок чи поет, але мета одна – створення свідомої та самосвідомої нації, з цілісною системою цінностей, яка стане основою для її подальшого духовного зростання і розвитку.

Список використаної літератури

1. Аристотель. Політика. – К.: Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2005. – 1392с.;
2. Барабаш Ю. Тарас Шевченко: імператив України. Історіо- й націософська парадигма. – К.: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2004. – 181 с.;
3. Ващук Ф. Поема Шевченка «Єретик» // Ващук Ф. Т. Шевченкознавчі праці: [зб. ст.] / Упоряд. і авт. вст. ст. О. Боронь. – К.: Агенство «Україна», 2011. – С. 68–87;
4. Грабович Г. Шевченко як міфотворець. Семантика символів у творчості поета / Пер. з англ. С. Павличко. – К.: Рад. письменник, 1991. – 210 с.;
5. Гумилев Л. Н. Конец и вновь начало: популярные лекции по народоведению. – М.: Айрис-пресс, 2008. – 384 с.;
6. Забужко О. Філософія української ідеї та європейський контекст. – К.: Основи, 1993. – 126 с.;
7. Забужко О. Шевченків міф України. Спроба філософського аналізу. – 4-те вид. – К.: Факт, 2009. – 148 с.;
8. Івакін Ю. Сатира в поемі «Єретик» // Івакін Ю. О. Сатира Шевченка. – К.: Вид-во АН УРСР, 1959. – С. 97–118;
9. Івакін Ю. О. Стиль політичної поезії Шевченка. – К.: Вид-во АН УРСР, 1961. – 280 с.;
10. Макиавелли Н. Избранные сочинения / Пер. с ит. К. Долгова. – М.: Художественная литература, 1982. – 503 с.;
11. Нічик В. М. Відображення ідей реформації у творчості Шевченка. «Єретик» // Творчість Шевченка у філософській культурі України: [зб. наук. пр.] / Відп. ред. М. І. Лук. – К.: Наукова думка, 1992. – С. 118–130;
12. Ортега-і-Гасет Х. Безхребетна Іспанія / Пер. з ісп. В. Сахно // Ортега-і-Гасет Х. Вибрані твори. – К.: Основи, 1994 – С. 140–195. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ae-lib.org.ua/texts/ortega-y-gaset_espana_ua.htm#15;

13. Розумний М. Відродження: нації чи еліти? // Сучасність. – № 10. – К., 1993. – С. 94–99;
14. Рубчак М. Відродження національної свідомості // Слово і час. – № 3. – К., 2000. – С. 22–24;
15. Смаль-Стоцький С. Т. Шевченко. Інтерпретації. – Черкаси: Брама, 2003. – 376 с.;
16. Філософський енциклопедичний словник. – К.: Абрис, 2002. – 741 с.;
17. Фромм Э. Забытый язык. Иметь или быть? / Пер. с нем. Э. Телитниковой. – М.: АСТ Москва, 2009. – 442 с.;
18. Шевченко Т. Г. Повне зібрання творів: у 12 т. – К.: Наукова думка, 2001. – Т. 1.: Поезія 1837–1847. – 784 с.;
19. Шевченко Т. Г. Повне зібрання творів: у 12 т. – К.: Наукова думка, 2001. – Т. 2.: Поезія 1847–1861. – 784 с.;
20. Шевчук В. «Personae verbum» (Слово і постасне). Розмисел. – К.: Твім інтер, 2001. – 264 с.;
21. Щурат В. Г. Шевченків «Іван Підкова» // Світова велич Т. Г. Шевченка. Збірник матеріалів про Т. Г. Шевченка. В 3-х томах. – К.: Наукова думка, 1964. – Т. 1. – С. 211–215.

Summary. Lebid-Hrebeniuk Y. Axiological problems of Taras Shevchenko's poetry: aspect of the human and power. The article is devoted to the problem of power in Taras Shevchenko's poetic work. At the first part of the investigation the author focuses not on socio-political variety of the concept of «power», but on the broader, non-classical, its philosophical context. Although various scientists offer the social definition of power, in the article the axiological definition is being offered, which linked to values, principles and ethical content. Man and power, in his political sense, in the works of the poet are in constant confrontation. Also highlights, that Shevchenko believes: without internal power over her own spiritual world a person is the passive part of the crowd down, «mass», that is born to obey.

Keywords: power, will, passionarity, nation, national identity.

***** *Melresnikh Clim* *****

The bottom section of the page contains a large, dense, and highly stylized handwritten signature or scribble in black ink. It is written in a cursive, somewhat chaotic style. Above the signature, on the right side, there is a line of text: "***** Melresnikh Clim *****".